

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, Jan.- June. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2023ء، مسلسل شمارہ 15

☆ ڈاکٹریب النساء

BEHAVIOURAL RESISTANCE IN MODERN PUNJABI POETRY

نویں پنجابی شاعری وچ مزاحمتی رویے

Abstract

Poets are sensitive community of society. They cannot keep silent while observing cruelty, injustice, poverty, ignorance, corruption, exploitation etc. They knew that society is astoundingly selfish and hard hearted. They raise voice against these discriminations through their poetry. That's why resistance is dominant theme in modern Punjabi poems. This research paper will explore the resistance in modern Punjabi Poetry through suitable reference from the texts. Some poets raised their voice openly while other used literary devices such as symbolism and allusions etc. to present this theme. Hence it is also tried to explain the resistance that is hidden behind these devices.

☆ لیکچرار پنجابی، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد

Keywords: Resistance, Theme, Punjabi,
Discriminations, Cruelty

مزاحمت دامادہ عربی زبان دا اکھراے جہدے معنی روکنا، مقابلہ کرنا تے ردعمل ظاہر کرن دے نیں۔ ادبی حوالے نال مزاحمت دا گھیرا موکلا اے عام طور تے ایہدے توں مراد ظلم، تشدد، استحصالی، لٹ مار، غربت، معاشی تے معاشرتی ٹٹ بھج، اختیاراں دا ناجائز ورتارا، طبقاتی وند، سماجی ریتاں، رسماں دیاں خامیاں، آمریت، جاگیرداری، سرمایہ داری، مکروہ عالمی تے مقامی سیاست غرض ایہ کہ ہر طرح دی نا انصافی دے خلاف عملی، نظریاتی تے قلمی جہاد لیا جاندا اے۔ مزاحمت فطری ردعمل اے جیہڑا حیاتی دے ہر پڑوچ نا انصافی کرن والیاں لئی اُبھر دا اے۔ قرآن پاک نے وی مزاحمت ول پریریا اے۔ سورۃ البقرہ وچ ارشاد اے:

”اور گواہی کو مت چھپاؤ اور جو گواہی چھپائے گا تو اندر سے اس کا دل گناہ

گار ہے اور اللہ تمہارے کاموں کو جانتا ہے۔“ (1)

ظالم سامنے کلمہ حق کہنا جہاد اے اسلام نے جہاد دادرس ہر آن دتا۔ پنجابی زبان دے لکھاریاں جہاد یا قلم کردیاں اپنیاں نظماں راہیں مزاحمت کیتی۔ طبقاتی وند جاگیردارانہ تے سرمایہ دارانہ نظام دے خلاف پنجابی شاعراں دا مزاحمتی رویہ تھان تھان لہند اے۔ سلیم کاشرا آہندے نیں:

میں کاماں کئی دے سٹے سگوس بالالاں وانگوں

موٹے تازے چوہد ریاں دے لسے لسے میرے (2)

جاگیردارانہ نظام ہوئے یا سرمایہ دارانہ ایہناں وچ المیہ اکو اے کہ محنت کرن والا خالی ہتھرہ جاندا اے۔ محنتاں دا ثمر استحصالی طبقہ کھٹد اے۔ پیداواری طبقے دی محنت اعلیٰ طبقے نوں تر کردی اے تے اوہ صارف بن کے عیش کردے نیں۔ محنت کرن والے کمی کمین دی سوچ شریف صابر دی نظم ”کاماں“ وچ ایس طرح عکس انداز ہوندی اے:

بیلی نوں گوڈی دے دے دے کے ہتھاں تے پے گئیں چنڈیاں نیں

پھر میرے ہتھ کیوں خالی نیں جدلنڈی دے گھر منڈیاں نیں (3)

مزارع یا مزدور ڈھڈ بھرن لئی دن رات محنت کر دا اے پر ایہناں دی محنت دا صلہ جاگیر دار تے سرمایہ دار وصول کرنا اپنا جماندروں حق سمجھدے نیں۔ چنگے دناں دی آس دے سنے اکھاں وچ لے کے حیاتی دے دیہاڑے لنگھاؤں والے مہاتر طبقہ بنیادی لوڑاں نوں ترسدا اے دو جے پاسے استحصالی طبقے دامال ڈنگر تیکر ولاتی اے۔ وڈا المیہ کہ طبقاتی ونڈنوں دن ودھ رہی اے۔ امیر امیر تے غریب غریب تر ہوندا جا رہیا اے۔ غربت دی لیک توں تھلے حیاتی گزارن والیاں دی تعداد وچ خطرناک وادھا عالمی سیاسی تے سماجی رہنماواں لئی سوچن دی گل اے۔ امتیاز سرور نے نظم ”ڈنگر“ وچ جاگیر داراں، سرمایہ دارنوں اڑیل ضدی ڈنگر والا استعارہ دان کر کے اپنی ذات دی نفی کرن والے مہاتراں دا حال الکیا اے:

ازلوں تری ڈنگر کہانی دے کردار

توں وی تے میں وی / دڑوٹ (4)

گل صرف جاگیر داراں یاں سرمایہ داراں تیکر محدود نہیں سگوں حیاتی دے ہر اڑوچ کمزوراں دیاں مجبوریاں توں لا بھ چکن دا وطیرہ عام اے۔ سماج دی بنیادی اکائی گھروچ وی ایہہ رویے دیکھن نوں ملدے نیں۔ سیاستدان عوام دا استحصال کردے تے افسر اپنے ماتحتاں نوں غلام سمجھدیاں اپنے ناجائز اختیار ورتدے نیں۔ مہاتر طبقے دے محافظ بن دا دعویٰ کرن والے سیاستدان تے افسر عملی طور تے اجیہا کوئی اقدام نہیں کردے جیہڑا غریب مفلوک الحال عوام نوں سکھ داسا دیوے پر سادہ لوح عوام ہر واری ایہناں شکاریاں دے جھوٹے نعریاں وچ آجان دی اے:

ساڈی فیر چنگیر تے خالی رہنا ایں

بھر جانا ایں تھال سیاستداناں دا (5)

بابانجی ہوراں اپنی نظم وچ سیاستداناں دے کھوکھلے نعریاں تے منافقانہ رویے نوں بغیر اشارے کنایے کھل کے بیان کیتا اے۔ معصوم عوام نوں اپنیاں چکنیاں چوڑیاں گلاں نال ورغلا کے اپنا الو سدھا کرن والے سیاست نوں ہتھیار بنا کے ورتدے نیں۔ ات ایہہ کہ ملک وچ الیکشن لڑن دا حق وراثتی سمجھیا جاندا جاگیر دار، سرمایہ دار تے وڈیرے ہی منتخب ہوندے نیں۔ منور تشکیل ایس صورت حال تے انج چانن پاؤندے نیں:

عالم دا چانن پہنچ گیا اے پر پتا نہیں کیوں

ساڈے مقدر دا انھیر اہور گوڑھا ہوندا جا رہیا اے (6)

پاکستانی تاریخ تے نظریے سیاستدان جاگیر دار تے سرمایہ دار طبقے توں پھٹدے نہیں۔ ایہ طبقے طاقت دے زور تے اجارہ داری نوں قائم رکھن لئی سیاست نوں مہرہ بنا کے ورتوں وچ لیاوندے نہیں۔ الیکشن وچ کامیابی لئی ہر طرح دے جتن کردے وڈے لوک عوام دے جذبات تے احساساں نال کھیڈدے اکھراں دی حرمت رول دیندے نہیں۔ ایس المناک صورت حال نوں ڈاکٹر شہباز ملک انج الیکڈے نہیں:

”سینہ زوری، دھکے شاہی/ دھاندل بازی، کھوہا کھوہی/ بد نظمی تے
بد کرداری/ وڈی رٹی تے ڈنڈی ماری/ تھانے جیلاں اتے الیکشن ہو گئے
سب عوامی/ اج وچار لفظ عوامی/ لٹی ہوئی عصمت جیویں/ اک غم ناک
کہانی“۔ (7)

وطن عزیز دا المیہ اے کہ الیکشن تے سیاست دا حق غریب لوکاں کوں پیسے دے زور تے کھویا گیا جس پاروں جمہوریت یعنی لوکاں دی حکومت تے لوکاں دی خدمت دی تھاں زرداراں دی حکومت مہاتراں لئی قرار پائی جو عوام دی فلاح دی تھاں ذاتی مفاد نوں ترجیح دیندے نہیں۔ سماجی طبقیوں وچ وڈیاں اے طاقتور زردے زور تے باصلاحیت عوام دی قسمت دا مختار بنے ہوئے نہیں۔ دھرتی تے خاندانی نظام دیاں جڑاں ڈونگیاں نہیں۔ جاگیر دار تے سرمایہ دار وی آل اولاد ہی اوہناں دی وارث ہوندی اے سیاست نوں وراثتی حق سمجھ کے بھولے بھالے عوام دے انمول جذبات نوں ڈنگ لیا جاندا اے جہدے پاروں مصیبتاں ماری عوام ترفدی اپنی حیاتی دے دن پوری کردی اے۔ نظام دے خلاف مزاحمت کرن والیاں وچ سوانیاں وی اپنے حصے دا دیوا بال رہیاں نہیں جیویں شائستہ حبیب طبقاتی وڈ طاقتور اں دی منافقت، استحصالی رویے تے بے وس عوام نوں سامنے رکھ دیاں طغردے تیر چلاؤندیاں نہیں:

”میرے اپنے لوکاں نے میری زبان وڈھ دتی/ میرے بوہیاں دے
اگے بند بندھ دتے گئے/ میں ایس کائنات وچ اک کچھڑے علاقے دی
طرحاں/ کھلیاں ہو اواں تے بدلاں لئی تے/ نکلیاں نکلیاں گلاں لئی ترس دی

رہی۔“ (8)

جاگیردارانہ نظام وچ جاگیردار تے مزارع جدسرمایہ دارنظام وچ آجرتے مزدوردے وچکار دولت دی غیر منصفانہ تقسیم توں اڈ استحصال پاروں اک دو بے خلف نبرد آزما ہوندے نیں۔ مزارع تے مزدور دی محبت اُتے جاگیردار تے سرمایہ دار عیش کردے نیں محنت کرن والے حیاتی دیاں بنیادی لوڑاں نوں پورا کرن توں قاصر رہ جاندے نیں۔ مزدوراں تے مزارعیاں دیاں کمزوریاں توں ناجائز فائدہ چکن داناں استحصال اے۔ پاکستانی پنجابی نظم وچ حیاتی دے مسئلیاں دا عکس جھلکارے ماردا دسد اے۔ استحالی دولت مند طبقے تے غریباں دے تضاد نوں شریف کنجاہی اپنی نظم ”بول میرے اولے“ وچ انج دسدے نیں:

جے میں آکھاں اسیں تسیں یاں اک آدم دے جائے

کیوں مڑاک وگا راں کٹے تے اک ویلیہاں کھائے (9)

کارل مارکس نے فریڈرک اینگلز دے نیڑے ویلے دے اگانہہ و دھن پاروں جاگیردار ہی سرمایہ دار دے روپ وچ ڈھل گے پراہیہ طبقاتی ونڈ تارنخ دے ہر موڑ تے کسے نہ کسے روپ وچ موجود رہی۔ تاریخ دے ڈھلے دور وچ آتے غلام دیاں کہانیاں ایہدا پہلا حوالہ نیں۔ مارکس تے اینگلز دولت دی غیر منصفانہ تقسیم نوں سماج وچ مسئلیاں دی جڑ قرار دیندے نیں۔ پیراجی ایس کانی ونڈ نوں نظم وچ ڈھال دیاں لکھدے نیں:

اوہناں لئی دھرتی تے کیوں نہیں کالے گھوٹ ہنیرے

جہناں معصوماں دے لہو وچ زہر نماں دے گھولے (10)

ایس کانی ونڈ دے خلاف مارکس نے واج چکی تے مزدوراں نوں اکسایا کہ اپنے حق لئی اکٹھے ہو جاؤ اوہ

آکھدا:

”مزدوروں کو اپنی زنجیروں کے سوا کھونا ہی کیا ہے اور جیتنے کو ساری دنیا پڑی

ہے دنیا کے مزدوروں ایک ہو جاؤ“۔ (11)

کارل مارکس نے انقلاب ول پریریا حیاتی دیاں لوڑاں تھوڑاں نوں پورا کرن دے چکر وچ غریب عوام انقلاب ول نہیں تردے جے کوئی مائی دالعل سوچے وی تے اوہدے تے حیاتی دے در بند کردتے جاندے نیں۔ حیاتی

دیاں مصیبتاں وچ پھسیا مجبور انسان رب نال شکوہ کناں ہو جاندا اے۔ نوید شہزاد دی نظم ”دہائی“ وچ مشکلاں توں ستایا ہند و رب نال ہم کلام ہوندا اے:

زخماں رنگیاں جتہ میرا دھخدا جاوے ہو لے ہو لے
میری روح دے چار پھیرے مایوسی دے بخدے کو لے
ہو یا اوکھا آگ وچ رہنا میں نہیں تیرے جگ وچ رہنا (12)

دولت دی چکا چوندا مالداراں نوں انھا کر دیندی اے۔ آل دوالے کھلے دکھاں درداں نوں وکھ نہیں سکدے۔ بے حسی وچ لپٹے وجود غریباں دے احساس تے جذبات توں عاری نہیں۔ حیاتی دیاں کو ہجھاں توں بے نیاز اوہناں نوں غرض صرف اپنی ذات تے مال دولت نال ہیر پھیر وچ اوہ انسانیت دی معراج توں ڈگ چکے ہوندے نیں۔ جمیل ملک اپنی نظم ”ٹھوہنگاں“ وچ بے حساں نوں جگان دا آہر کر دے نیں:

”آپ گھر دی اُچی باری دے وچ بہہ کے اتوں اوہناں دا ای ہو کے/
وچوں انھاں دے کولوں دکھ ای رہوں/ او بھو ویں اپنے سڑ بل جاؤں/ پر
میوں کوئی سیک نہ لگے۔“ (13)

بے حس سماج وچ حلال حرام دی پچھان مکدی جا رہی اے۔ دولت، روپیہ پیسہ نویاں قدراں دے طور تے اپنی تھاں بنا رہیاں نیں پر انیاں سنہریاں قدراں جیہڑیاں انسانیت دا گھنساں اوہناں نوں گرہن لگ گیا۔ پھلاں ورگے نازک بالاں نوں مزدوری کر دیاں وکھ کے خود غرضان دامن نہیں پسجد۔ چائلڈ لیبر اوہ قبیل فعل اے جیہڑا بالاں کولوں اوہناں دا بچپن تے معصویت کھو کے جتیاں تے اوہناں تے اوہ پھٹ لاؤندا اے جیہڑے قیامت تیکر نہیں بھر دے۔ انسانی حقوق دیاں تنظیمیں چائلڈ لیبر دے اُپالئی کوششاں کر دیاں رہندیاں نیں پر ایس روگ نوں مکنا ممکن نہیں دسد۔ پاکستان وچ کئی قانون بنائے گئے پر ایس ناسور نوں ختم نہیں کیتا جاسکيا۔ دل نوں چیردی ابن شبیر دی نظم ”چھوٹو“ چائلڈ لیبر دی حقیقی عکاس اے:

”چھوٹو/ وڈیاں وانگوں کم کردا اے/ اپنے سوال ملوک جتے تے/ دھپاں
پالے سب جردا اے/ اجرت دین دے ویلے وی اوہ/ سب نوں چھوٹو لگدا

توں پاک سدھے سادے سپاٹ تے پاک جذبیاں تے احساساں دامر قع اے۔ جتھے کدھرے شاعراں نے فنی لبادیاں نوں خیال دی اڑان لئی ورتیا اے او تھے شاعری نوں چارچن لگ گئے۔

حوالے

- 1- القرآن، سورۃ البقرہ، پارہ نمبر 2، آیت نمبر 283
- 2- سلیم کاشتر، درداں دا اگھڑیا موتیا، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1993ء، ص: 47-48
- 3- شریف صابر، کاماں، نظم مشمولہ: پاکستانی پنجابی شاعری از شریف کنجاہی (مرتب)، لاہور: محکمہ اطلاعات و ثقافت وامور نو جوانان، 1999ء، ص: 195
- 4- امتیاز سرور، کالی سفید کتاب، لاہور: ٹاپ پبلشرز، 2017ء، ص: 167
- 5- بابا نجمی، سرکارا ما، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2010ء، ص: 61
- 6- منور شکیل، جھورا ڈھپ گواچی دا، لاہور: پنجابی مرکز، 2011ء، ص: 20
- 7- شہباز ملک، ڈاکٹر، اُلیلاں، لاہور: دی اکیڈمکس، 2017ء، ص: 65، 66
- 8- شاستہ حبیب، میں، کپاہ تے چاننی، لاہور: دیس پبلی کیشنز، 2002ء، ص: 107-108
- 9- شریف کنجاہی، جگراتے، لاہور: ایچ پبلشرز، طبع چہارم، 1995ء، ص: 35
- 10- پیراجی، تریل داسیک، لاہور: ادارہ پنجاب رنگ، 1993ء، ص: 19، 20
- 11- کارل مارکس، فریڈرک اینگلز، کمیونسٹ مینی فیسٹو، لاہور: بک ہوم، 2017ء، ص: 69
- 12- نوید شہزاد، درد پوشا کال، لاہور: عمیر پبلشرز، 1995ء، ص: 44
- 13- جمیل ملک، سحری چھاں، راولپنڈی: نوید پبلشرز، 1987ء، ص: 77، 78
- 14- ابن شہیر، گولڈمون، اسلام آباد: بزم تخلیق و تحقیق، 2021ء، ص: 93
- 15- شہزاد قیصر، ڈاکٹر، میں ناہیں سبھ توں، لاہور: جہاں پبلی کیشنز، 1990ء